

УДК 336

Карчева Г.Т., канд. екон. наук*доцент кафедри банківської справи Університету банківської справи
Національного банку України*

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ І ПАСИВАМИ БАНКІВ УКРАЇНИ

Проведено дослідження ефективності управління банками України їхніми активами і пасивами та процентним ризиком у докризовий період, під час фінансової кризи та у посткризовий період за допомогою факторного індексного аналізу й побудови економетричних моделей в цілому по банківській системі України та окремих групах банків. Отримані результати дозволили визначити основні фактори, що впливають на ефективність функціонування банківської системи України, та намітити шляхи поліпшення управління активами і пасивами банків і процентним ризиком.

У посткризовий період криза доходності прийшла на зміну кризі ліквідності, і для банків України гостро постала проблема забезпечення прибуткової діяльності. Криза ж доходності для банківської системи виявилася набагато глибша, ніж у попередні рази, оскільки на сьогодні банки заміщають дешеві займи від нерезидентів значно дорожчими ресурсами на внутрішньому ринку, в основному за рахунок вкладів фізичних осіб. Крім того, збитки банків певною мірою обумовлені зниженням реальної доходності діяльності банків через несплату процентів неплатоспроможними позичальниками та обмеженими обсягами кредитування (за 2009 р. скоротилися на 5,3%, а за 2010-й зросли лише на 1,0%). У таких умовах важливого значення набуває підвищення ефективності управління активами і пасивами банків і процентним ризиком із використанням сучасних економіко-статистичних методів, зокрема, факторного індексного аналізу, побудови економетричних моделей для підтримки управлінських рішень.

У літературі досить детально розглядаються існуючі методи та показники оцінки прибутковості, ефективності діяльності банків, зокрема, такими вченими як Ф.Бутинець, О.Васюренко, В.Вовк, В.Геєць, А.Герасимович, А.Мороз, Г.Панова, Р.Портер, Л.Примостка, Т.Расвська, О.Самойлова, Т.Смовженко, Н.Шелудько, А.Шеремет, І.Пасічник та інші. Однак вони не завжди задовольняють принципам системності та комплексності, зокрема, щодо врахування перспектив розвитку та ризиків у діяльності банків, ефективності взаємодії з зовнішніми системами та врахування внутрішніх чинників тощо.

Метою статті є дослідження ефективності управління активами і пасивами та ризиком зміни процентних ставок із використанням економіко-статистичних методів та надання пропозицій щодо шляхів підвищення ефек-

тивності функціонування та розвитку банківської системи України в сучасних умовах.

Функціонування будь-якої системи, включаючи банківську, та економіки в цілому спрямоване на підвищення ефективності її діяльності та забезпечення сталого розвитку. Зниження ефективності діяльності на макrorівні є однією з основних причин депресивних явищ в економіці та виникнення криз. Для банків низький рівень ефективності діяльності свідчить про неефективне управління активами і пасивами, обмежені можливості розвитку, низькі конкурентні переваги, підвищену чутливість до ринкових ризиків. У разі ж наявності негативних тенденцій все це може призвести до серйозних проблем у діяльності банків, а несвоєчасно вжиті заходи – до банкрутства. Отже, діяльність банків завжди повинна характеризуватися достатнім рівнем ефективності, який дедалі складніше забезпечити в умовах високої конкуренції та в посткризовий період.

На сьогодні існує багато методик і підходів щодо аналізу рівня та тенденцій прибутковості як для окремих банків, так і банківської системи в цілому. Проте, на нашу думку, більшість цих спроб не є досить успішними, бо використання їх не завжди дозволяє визначити, чому загальна прибутковість висока, низька або середня, або чому вона змінилася порівняно з попередніми періодами. До того ж існуючі методи не передбачають проведення системного факторного аналізу фінансових результатів із урахуванням усіх факторів.

Так, наприклад, І.Пасічник та В.Вовк [1] пропонують такі критерії для оцінки ефективності кредитної політики банку, які включають дві групи показників: ризику кредитного портфеля та його доходності без урахування вартості ресурсного забезпечення кредитних операцій.

Необхідність проведення комплексного цілісного дослідження доходності діяльності банків обумовлена й тими величезними збитками, від яких потерпають банки України як під час фінансової кризи, так і в посткризовий період.

На відміну від банківських систем інших постсоціалістичних країн, яким вдалося забезпечити прибуткову діяльність у посткризовий період, для банківської системи України до цього часу залишається невирішеною проблема подолання збитків і підвищення ефективності функціонування. Якщо для російських банків 2010 р. був самим успішним, оскільки банки отримали рекордний за розмірами прибуток (573,4 млрд руб.) в основному за рахунок зниження відрахувань у резерви за активними операціями, то для банківської системи України за цей період збитки становили 13 млрд грн (за 2009 р. – 38,5 млрд грн), хоча діяльність банків і характеризувалася жорсткою економією у своїх структурах і нещадним вибиванням боргів у позичальників. Маємо рекордну кількість збиткових банків – 35 банків (у 2007 р. – 0 , у 2008 р. – 4 збиткові банки), що отримали збитки на суму 17,2 млрд грн, а прибутки

140 банків становили лише 4,1 млрд грн (табл. 1). У цілому достатній рівень рентабельності активів ($ROA \geq 1,0\%$) мали лише 20 банків, на які припадає 20% активів банківської системи України. У решти банків – 156 (80% від загальної кількості банків в Україні), на які припадає 80% активів, діяльність була низькорентабельною або збитковою, що свідчить про їхній нестійкий фінансовий стан і високу чутливість до впливу дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх факторів.

Таблиця 1

**Кількість збиткових і прибуткових банків серед груп банків
станом на 01.01.2011 р.**

Група	Кількість банків, од.	Збиткові		Прибуткові	
		Кількість банків, од.	Сума збитків, млрд грн	Кількість банків, од.	Сума прибутків, млрд грн
Група 1	17	5	-7 944 767	12	2850497
Група 2	22	9	-7 894 766	13	767801
Група 3	21	7	-1 009 907	14	159013
Група 4	115	14	-377 013	101	288622
Усього	175	35	-17 226 453	140	4065933

Джерело: розраховано за даними: Національний банк України [Електронний ресурс] / офіс. сайт. – Доступний з: <www.bank.gov.ua>.

Нестабільна ситуація в банківській системі України в посткризовий період значною мірою обумовлена діяльністю банків, капіталізованих за участю держави (Родовідбанк, банк "Київ"), які так і не змогли стабілізувати фінансовий стан і забезпечити прибуткову діяльність, а також збитковою діяльністю таких великих іноземних банків, як "Банк Форум", УкрСиббанк, Дочірній Банк Сбербанку Росії, Промінвестбанк тощо.

Основною причиною збиткової діяльності банків України є різке погіршення якості кредитного портфеля через неспроможність багатьох позичальників повертати свої кредити та сплачувати проценти, що обумовило високі відрахування в резерви за активними операціями. Чисті витрати на формування резервів у 2009 р. становили 75,1 млрд грн проти 24,1 млрд грн у 2008 р., у 2010 р. знизилися до 46,1 млрд грн. Станом на 01.01.2010 р. в 70 банках України відношення резервів на відшкодування можливих втрат за активними операціями до кредитного портфеля становить понад 10%.

Про низьку якість активів свідчать і побудовані нами економетричні моделі (1) – (6) залежності фінансового результату банків України від основних факторів. Слід звернути увагу, що у 2009 р. зв'язок між фінансовим результатом і активами банків був точно таким же за напрямом та інтенсивністю, як і в 1999 р. після фінансової кризи 1998 р. Зокрема, через низьку якість активів збільшення активів на 1000 грн призводить до зменшення прибутку на 19 грн. Крім того, побудовані для банківської системи економетричні моделі, починаючи з 1999 р., підтверджують важливість підтримання на достат-

ньому рівні ліквідності для забезпечення ефективного функціонування банківської системи. Доказом цього є прямий зв'язок між високоліквідними активами (X_2) і фінансовим результатом (Y), який посилюється в період фінансових криз.

$$Y_{2009} = -0,019X_1 + 0,401X_2 + 0,250X_3 + 0,060X_4 - 0,966X_5 - 129,4; \\ R = 0,837, \quad (1)$$

$$Y_{1999} = 0,019X_1 + 0,039X_2 + 0,049X_3 + 0,039X_4 + 348,96; \\ R = 0,806, \quad (2)$$

де: X_1 – загальні активи; X_2 – високоліквідні активи; X_3 – кредитний портфель; X_4 – балансовий капітал; X_5 – відрахування в резерви на відшкодування можливих втрат за активними операціями.

Доказом властивості емерджентності для банківської системи України є побудовані економетричні моделі для окремих груп банків, які свідчать про наявність зворотного зв'язку між активами та фінансовим результатом лише для банків групи 2 та групи 4:

$$Y_{група 1} = 0,139X_1 + 0,306X_2 + 0,014X_3 - 0,373X_4 - 0,673X_5 - 2044,7, \\ R^2 = 0,882. \quad (3)$$

$$Y_{група 2} = -0,064X_1 - 0,032X_2 + 0,076X_3 + 0,136X_4 - 0,975X_5 + 412,9, \\ R^2 = 0,976. \quad (4)$$

$$Y_{група 3} = 0,245X_1 - 0,122X_2 - 0,190X_3 + 0,038X_4 - 0,652X_5 - 67,7, \\ R^2 = 0,982. \quad (5)$$

$$Y_{група 4} = -0,025X_1 + 0,036X_2 + 0,63X_3 + 0,141X_4 - 0,847X_5 - 4538, \\ R^2 = 0,967. \quad (6)$$

Зауважимо: особливість нинішньої фінансової кризи в тому, що вирішення проблеми ліквідності не гарантувало відновлення фінансування реального сектора економіки. Причому проблема полягає в зниженні схильності до ризику не тільки в банків, але й у позичальників. Відповідно до розробленої американським економістом Х.Мінські [2] гіпотези фінансової нестабільності (financial instability hypothesis) відбувся перехід банків до режиму забезпеченого фінансування: наприклад, японський бізнес практично весь 2009 р. показував край низький попит на кредити, незважаючи на майже нульові ставки. В посткризовий період також спостерігається низька кредитна активність українських банків, що спричинило недоотримання банками процентних доходів.

Крім того, низька кредитна активність банків пояснюється також високими процентними ставками, за якими банки готові або можуть кредитувати не у збиток собі. Такі процентні ставки занадто високі для більшості підприємств, які після кризи мають невисоку доходність. У свою чергу банки

обмежені в ціні кредитів, бо в період кризи залучали ресурси за досить високими процентними ставками.

В умовах кризи і в посткризовий період гостро постає питання про скорочення витрат. Однак, як зазначає А.Коротов та ін. [3], такий підхід є досить небезпечним, оскільки він торкається процесів, які безпосередньо пов'язані з отриманням доходів. Виникає замкнуте коло: скорочуються витрати, знижуються доходи, і так до повного краху системи.

Зауважимо, що для банків як розвинених країн, так і країн із трансформаційними економіками важливим завданням є підвищення ефективності діяльності в складних умовах, коли доходність банківських операцій падає, а впровадження нових банківських технологій і продуктів потребує все більших витрат. За дослідженнями, проведеними McKinsey [4], у більшості європейських банків на інформаційні технології спрямовується від 10 до 30% суми операційних витрат. Нині найвищих показників прибутковості досягають ті європейські банки, що використовують повний набір банківських пропозицій та інноваційних клієнтських послуг, які базуються на сучасних інформаційних технологіях.

Виходячи з того, що ефективність діяльності банків перш за все визначається її прибутковістю за умов дотримання необхідного рівня ліквідності та допустимих ризиків (розв'язання протиріч цілей так званого "магічного трикутника"), особливого значення набуває управління ризиком зміни процентної ставки, зокрема відстеження кривої доходності, зміна якої може бути ознакою фінансової нестабільності і навіть фінансової кризи. Як правило, середній термін погашення за депозитами є коротший, ніж за активами, і коли короткострокові ставки за депозитами перевищують довгострокові ставки за наданими кредитами, крива доходності може змінити неплатоспроможними при свій напрям, як це мало місце в США під час фінансової кризи 1980-х років [5, с. 42–44], коли близько 4000 ощадних і кредитних установ стали неплатоспроможними при зворотній кривій доходності (тобто короткострокові ставки за депозитами перевищили довгострокові ставки за наданими кредитами), і проценти, які їм довелося виплачувати вкладникам, значно перевищували проценти, отримані від вкладень в активні операції, переважно довгострокові іпотечні кредити з фіксованою ставкою.

Проблема підвищення ефективності управління ризиком зміни процентних ставок активами і пасивами є актуальною також і для багатьох українських банків, що пов'язано з фінансуванням довгострокових кредитів за рахунок короткострокових ресурсів і низькою прибутковою діяльністю, а в період фінансової кризи – збитковою діяльністю. Зауважимо, що за результатами 2007 р., незважаючи на те, що вперше за багато років не було жодного збиткового банку і рентабельність активів в цілому по банківській системі становила 1,5%, майже половина банків залишалася низькорентабельними, тобто

ці банки мали рентабельність активів (ROA) менше 1%, або рентабельність капіталу – менше 7%. У 2008 р. при достатньому рівні рентабельності в цілому по банківській системі, рентабельність активів (ROA) становила 1,03%, низькорентабельними були 110 банків, із них 4 банки – збиткові. У 2009–2010 рр. українські банки зазнали значних збитків.

За таких умов важливого значення набуває підвищення ефективності управління активами і пасивами, ризиком зміни процентної ставки, проведення факторного індексного аналізу процентних доходів і витрат, який дозволить оцінити вплив зміни обсягів і процентних ставок за окремими інструментами активних і пасивних операцій на величину отриманого процентного доходу та процентних витрат.

Для отримання загальної оцінки впливу обсягів і процентних ставок за активно-пасивними операціями на величину чистого процентного доходу та чистої процентної маржі нами проведено факторний індексний аналіз процентних доходів та процентних витрат за такою моделлю [6]:

$$I_{pg} = \sum p_1 g_1 / \sum p_0 g_0, \quad (7)$$

де: I_{pg} – темп росту (зменшення) процентних доходів (процентних витрат); p – процентні ставки за окремими складовими активів та зобов'язань; g – обсяги окремих складових процентних активів і процентних зобов'язань.

Абсолютний приріст (зменшення) чистого процентного доходу внаслідок зміни обсягів процентних активів і процентних зобов'язань (Δ_g) визначається за формулою (8), за рахунок зміни процентних ставок за кредитами та депозитами (Δ_p) – за формулою (9), внаслідок зміни двох факторів – обсягів активно-пасивних операцій і процентних ставок – за формулою (10):

$$\Delta_g = \Delta_D^g - \Delta_E^g, \quad (8)$$

$$\Delta_p = \Delta_D^p - \Delta_E^p, \quad (9)$$

$$\Delta_{pg} = \Delta_g - \Delta_p, \quad (10)$$

У свою чергу величина Δ_{pg} є кількісною оцінкою ризику зміни процентних ставок за активно-пасивними операціями.

Зауважимо, що при використанні факторного індексного аналізу розрахунки здійснюються за балансовими даними банків. Доходність процентних активів визначається як відношення процентних доходів до відповідних процентних активів (середніх). Вартість процентних зобов'язань – відношення процентних витрат до відповідних процентних зобов'язань (середніх). Якщо доходність процентних активів і вартість процентних зобов'язань обчислюються на проміжну дату, то вони приводяться до річного базису.

Основою є дані фінансової звітності, котра публікується банками відповідно до ст. 70 Закону України "Про банки і банківську діяльність", можна виділити такі складові процентних активів:

кошти, що розміщені в Національному банку України та в інших банках;
кредити, що надані юридичним особам;
кредити, що надані фізичним особам;
вкладення в цінні папери.

Порядок розрахунку збільшення (зменшення) процентних доходів в залежності від зміни обсягів процентних активів та їх доходності наведений у табл. 2.

Таблиця 2

Факторний індексний аналіз процентних доходів банків України

Назва показника	Середній обсяг процентних активів		Доходність		Процентний доход			Приріст (зменшення) процентних доходів		
	q_0	q_1	p_0	p_1	$p_0 \cdot q_0$	$p_1 \cdot q_1$	$p_0 \cdot q_1$	$p_1 \cdot q_1 - p_0 \cdot q_0$	$p_1 \cdot q_1 - p_0 \cdot q_1$	$q_1 - p_0 \cdot q_0$
	2009	2010	2009	2010						
Кошти, що розміщені в НБУ та в інших банках	86734	98289	4,65	2,02	4033	1985	4570	-2048	-2585	537
Кредити, що надані юридичним особам	472471	487021	16,24	15,62	76729	76073	79092	-657	-3020	2363
Кредити, що надані фізичним особам	243758	203581	14,97	14,17	36491	28847	30476	-7643	-1629	-6014
Цінні папери	31855	57902	11,95	10,61	3807	6143	6919	2337	-776	3113
Усього	834818	848803	14,5	13,35	121049	113315	123076	-8011	-8009	-2

Джерело: розраховано за даними: Національний банк України [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Доступний з: <www.bank.gov.ua>.

Як свідчать результати проведеного факторного індексного аналізу, в цілому за 2010 р. порівняно з 2009 р. процентні доходи зменшилися на 8011 млн грн, в основному через зниження процентних ставок за всіма видами активних операцій – на 8009 млн грн. Водночас зміна обсягів активних операцій практично не вплинули на величину процентних доходів. Зменшення процентних доходів в основному було спричинено за операціями з кредитування фізичних осіб – на 7643 млн грн, з них 6014 млн грн – унаслідок скорочення обсягів кредитування населення, а 1629 млн грн – у зв'язку зі зниженням процентних ставок. Зауважимо, що лише за операціями з цінними паперами банки додатково отримали процентних доходів на суму 2337 млн грн, у тому числі за рахунок збільшення обсягів операцій з цінними

паперами – на суму 3113 млн грн, а через зниження процентних ставок банки недоотримали процентних доходів на суму 776 млн грн.

У табл. 3 наведені дані щодо приросту (зменшення) процентних доходів за рахунок збільшення окремих складових процентних активів у 2007–2010 рр.

Таблиця 3

**Приріст/зменшення процентних доходів банків України
за рахунок збільшення обсягів процентних активів, млрд грн**

Напрями кредитування	2007	2008	2009	2010
Кредитування юридичних осіб	11,5	17,5	19	2,4
Кредитування населення	9,5	13,4	7,3	-6
Коштів, що розміщені в інших банках	1,1	1,2	0,1	0,5
Вкладень в цінні папери	0,4	0,9	1	3,1
Усього	22,5	33	27,4	0,0

Джерело: розраховано за даними: Національний банк України [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Доступний з: <www.bank.gov.ua>.

Однак остаточний висновок щодо ефективності управління процентними ставками та активами і пасивами можна зробити, проаналізувавши вплив обсягів процентних зобов'язань і процентних ставок за залученими коштами на обсяг процентних витрат, за допомогою факторного індексного аналізу.

Виходячи з даних фінансової звітності, що публікується банками виділимо такі складові процентних зобов'язань:

- кошти, що отримані від НБУ та інших банків;
- кошти, що отримані від юридичних осіб;
- кошти, що отримані від фізичних осіб;
- інші кошти.

У табл. 4 наведені дані щодо приросту (зменшення) процентних витрат у 2009 р. за рахунок зміни обсягів процентних зобов'язань та їх вартості.

Як свідчать дані табл. 4, у 2010 р. у зв'язку з процесами реструктуризації в банківській системі України, спричиненими фінансовою кризою, вперше за останні роки було зменшення процентних витрат банків на 5193 млн грн, як за рахунок зниження процентних ставок – на 5047 млн грн, так і через зменшення обсягів процентних зобов'язань – на 146 млн грн. Зауважимо, що у 2010 р. вартість процентних зобов'язань знизилася з 9,21% до 8,51%, обсяг процентних зобов'язань скоротився на 0,2% (за 2009 р. збільшився на 22,0%).

У табл. 5 наведені дані приросту/зменшення процентних витрат банків України за рахунок збільшення/зменшення обсягів залучених коштів за 2007–2010 рр. Зауважимо, що в посткризовий період відбулося скорочення процентних витрат банків України перш за все за рахунок зменшення коштів, залучених від НБУ внаслідок повернення банками кредитів рефінансування, отриманих для підтримання ліквідності під час фінансової кризи.

Таблиця 4

Факторний індексний аналіз процентних витрат банків України

Назва показника	Середній обсяг процентних зобов'язань		Вартість		Процентні витрати			Приріст (зменшення) процентних витрат		
	q0	q1	p0	p1	p0*q0	p1*q1	p0*q1	pq=p1q1-p0*q0	p=p1q1-p0q1	q=p0q1-p0q0
	2009	2010	2009	2010						
Кошти НБУ та інших банків	306686	262478	7,9	7,0	24 228	18 373	20 736	-5855	-2362	-3492
Кошти юридичних осіб	141607	143755	7,85	6,81	11 116	9 790	11 285	-1326	-1495	169
Кошти фізичних осіб	199013	238278	11,98	11,6	23 842	27 640	28 546	3798	-905	4704
Інші кошти	75308	76516	7,24	7,43	7 367	5 685	5 540	-1682	145	-1827
Усього	722614	721027	9,21	8,51	66 553	61 359	66 407	-5193	-5047	-146

Джерело: розраховано за даними: Національний банк України [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Доступний з: <www.bank.gov.ua>.

Таблиця 5

Приріст/зменшення процентних витрат банків України за рахунок збільшення обсягів залучених коштів, млрд грн

Напрямок залучення коштів	Приріст/зменшення процентних витрат			
	2007	2008	2009	2010
Кошти залучені від фізичних осіб	4,1	5,9	1	4,7
Кошти, залучені від Національного банку України та інших банків	3,9	5,7	7,7	-3,4
Кошти, залучені від юридичних осіб	1,7	2,6	-0,2	0,2
Інші кошти	1,9	2,8	3,1	-1,7
Усього	11,6	17	11,6	-0,2

Джерело: розраховано за даними: Національний банк України [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Доступний з: <www.bank.gov.ua>.

Слід звернути увагу на те, що у 2007 р. відбулося значне зростання процентних витрат унаслідок залучення великих обсягів коштів від інших банків, в основному від банків-нерезидентів. Вкладення банками коштів, залучених від нерезидентів, на терміни триваліші, ніж терміни їхнього повернення, призвело в окремих банках до кризи ліквідності і необхідності отримання в значних обсягах від Національного банку кредитів рефінансування.

Зауважимо, що відокремлений аналіз доходів і витрат, доходності активів і вартості зобов'язань банків не дозволяє об'єктивно оцінити ефективність їхньої діяльності, оскільки позитивні зміни, які відбулися при управлінні активами і доходами, можуть бути повністю втрачені через неефективне управ-

ління пасивами і витратами банку, і в результаті діяльність банку може виявитися збитковою. Когерентні зміни в доходах і витратах, активах і пасивах, доходності активів та вартості зобов'язань є необхідною умовою ефективного функціонування та стабільного розвитку банківської системи України та окремих банків. У зв'язку з цим розглянемо результати факторного індексного аналізу впливу зміни процентних ставок та обсягів процентних активів і пасивів на величину чистого процентного доходу та чистої процентної маржі банківської системи України, виділивши окремі роки, коли ситуація була нетиповою.

Зокрема, у 2004 р. (рік фінансової нестабільності) недоотримання банківською системою України чистого процентного доходу внаслідок зміни процентних ставок за активними і пасивними операціями зросло до 820 млн грн, що обумовило зниження чистої процентної маржі на 0,7%. Таких значних утрат банківська система зазнала насамперед унаслідок зростання процентних ставок за залученими депозитами, що спричинило додаткові процентні витрати на суму 167 млн грн, тоді як в 2003 р. банки мали помітну економію процентних витрат у зв'язку зі зниженням процентних ставок за залученими коштами (-532 млн грн). Частково таку ситуацію можна пояснити тим, що з метою підтримання ліквідності в умовах значного відпливу коштів фізичних осіб у період фінансової нестабільності наприкінці 2004 р., банки встановлювали підвищені (заохочувальні) процентні ставки за строковими депозитами для активного залучення коштів, що призвело до додаткових процентних витрат. В умовах зростання вартості процентних зобов'язань у 2004 р. банкам хоча і вдалося зменшити порівняно з 2003 р. майже вдвічі обсяг недоотриманих процентних доходів унаслідок зниження процентних ставок, однак вони залишалися досить значними – (-653 млн грн) [7].

Зауважимо, що в докризовий період найбільш ефективну процентну політику банки України проводили у 2005 р., унаслідок чого не тільки не понесли додаткових витрат, але їм вдалося отримати хоч і незначний, але додатковий процентний доход у сумі 54 млн грн через зміни процентних ставок за активними операціями. Водночас банки зекономили і процентні витрати у зв'язку зі зниженням процентних ставок за пасивними операціями на суму 34 млн грн. У цілому у 2005 р. через зміни процентних ставок за активними і пасивними операціями банки отримали додатковий чистий процентний дохід на суму 88 млн грн і відповідно збільшення чистої процентної маржі – на 0,1%, що свідчить про покращення управління активами і пасивами та процентним ризиком в діяльності банків України.

Зауважимо, що у 2006 р. українські банки мали найвищу рентабельність діяльності за останніх 10 років ($ROA = 1,61\%$), зокрема, завдяки забезпеченню значного приросту чистої процентної маржі внаслідок зміни процентних ставок та обсягів процентних активів і пасивів – на 2,2%. Зростання чис-

тої процентної маржі відбувалося в умовах збільшення обсягів процентних активів за рахунок зниження рівня високоліквідних активів, що спричинило зростання ризику ліквідності та негативно вплинуло на стабільність банківської системи.

Як свідчать проведені нами дослідження за допомогою індексного факторного аналізу, у 2007 р. банківська система України зазнала найбільших фінансових утрат внаслідок зміни процентних ставок за активними і пасивними операціями (табл. 6). У зв'язку зі зниженням процентних ставок за активними операціями банки недоотримали процентних доходів у 2007 р. порівняно з 2006 р. на суму 1917 млн грн. Водночас через зростання процентних ставок за депозитами процентні витрати зросли на 487 млн грн. У цілому через зміни процентних ставок за активними та пасивними операціями у 2007 р. чистий процентний дохід по банківській системі зменшився на 2404 млн грн, а чиста процентна маржа – на 0,54%, що свідчило про зростання процентного ризику у діяльності банків України.

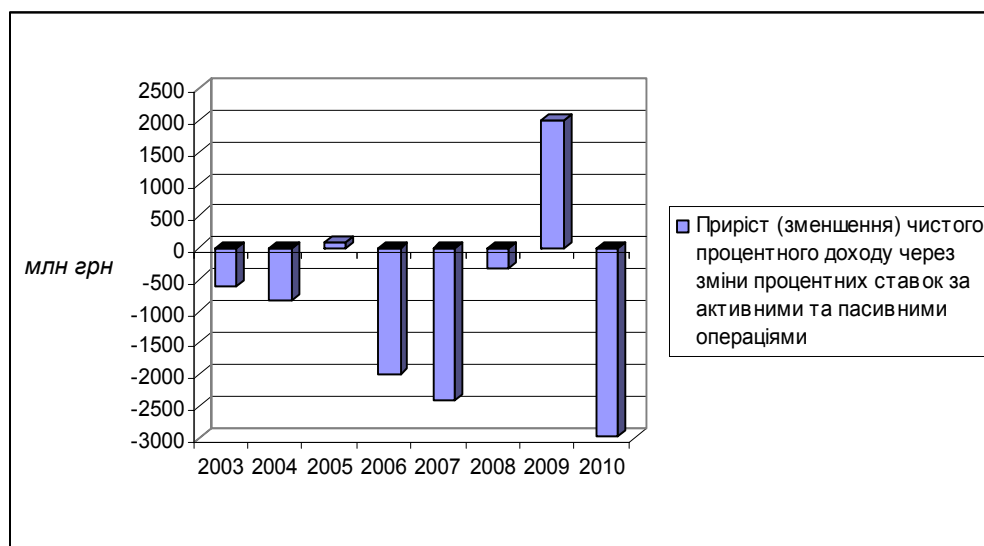
Таблиця 6

Кількісна оцінка впливу зміни процентних ставок за кредитами і депозитами на чистий процентний дохід та чисту процентну маржу

Роки	Приріст (зменшення) процентних доходів через зміни процентних ставок за активними операціями, млн грн	Приріст (зменшення) процентних витрат через зміни процентних ставок за пасивними операціями, млн грн	Приріст (зменшення) чистого процентного доходу через зміни процентних ставок за активними та пасивними операціями, млн грн	Приріст (зменшення) чистої процентної маржі через зміни процентних ставок за активними та пасивними операціями, %
2003	-1130	-532	-598	
2004	-653	167	-820	-0,7
2005	54	-34	88	0,1
2006	-250	-196	-54	-0,02
2007	-1917	487	-2404	-0,54
2008	4784	5122	-338	-0,05
2009	4318	2312	2006	0,23
2010	-8009	-5047	-2962	-0,33

Джерело: розраховано за даними: Національний банк України [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Доступний з: <www.bank.gov.ua>.

За 2008 р. банки України недоотримали чистого процентного доходу внаслідок зміни процентних ставок за кредитами і депозитами на суму 338 млн грн, (тобто у 8 разів менше порівняно з попереднім роком), що спричинило зниження чистої процентної маржі на 0,05%. Внаслідок не-ефективного управління процентним ризиком у 2010 р. банки України недоотримали найбільшу суму чистого процентного доходу за період з 2003 р. – 2962 млн грн, що обумовило зниження чистої процентної маржі на 0,33% (рис. 1).

Рис. 1. Приріст (зменшення) чистого процентного доходу банків України у 2003–2010 рр. через зміни процентних ставок за активними і пасивними операціями, млн грн

Величина чистого процентного доходу залежить як від розміру процентних ставок, так і обсягів процентних активів і процентних зобов'язань. Кількісна оцінка впливу зміни обсягів процентних активів і процентних зобов'язань на чистий процентний дохід та чисту процентну маржу наведена в табл. 7.

Таблиця 7

Кількісна оцінка впливу зміни обсягів процентних активів та зобов'язань на чистий процентний дохід та чисту процентну маржу

Роки	Приріст (зменшення) процентних доходів через зміни обсягів процентних активів, млн грн	Приріст (зменшення) процентних витрат через зміни обсягів процентних пасивів, млн грн	Приріст (зменшення) чистого процентного доходу через зміни обсягів процентних активів та пасивів, млн грн	Приріст (зменшення) чистої процентної маржі через зміни обсягів процентних активів та пасивів, %
2003	3743	1820	1923	
2004	4582	3672	910	0,8
2005	5294	3076	2218	1,3
2006	11658	5985	5673	2,20
2007	22570	11642	10928	2,47
2008	33048	17029	16019	2,26
2009	27411	11568	15843	1,81
2010	-2	-146	144	0,02

Джерело: розраховано за даними: Національний банк України [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Доступний з: <www.bank.gov.ua>.

Зауважимо, що в до кризовий період в умовах активного нарощування банками обсягів діяльності об'єктивно спостерігався приріст чистого процент-

ного доходу через зростання обсягів активно-пасивних операцій (табл. 7). Найкращих результатів було досягнуто у 2008 р. У зв'язку зі зростанням порівняно з попереднім роком обсягів процентних активів процентні доходи банків збільшилися на 33748 млн грн. Водночас через зростання обсягів процентних зобов'язань процентні витрати зросли на 17029 млн грн. У цілому за рахунок зростання обсягів процентних активів і пасивів у 2008 р. додатковий приріст чистого процентного доходу становив 16019 млн грн, а відповідно чистої процентної маржі – на 2,26% (за 2007 р. – на 2,47%). У після кризовий період, 2010 р., через стагнацію в кредитуванні практично не спостерігалось зростання чистого процентного доходу за рахунок зростання обсягів активно-пасивних операцій.

Кількісна оцінка впливу двох факторів – зміни процентних ставок та обсягів процентних активів і пасивів на приріст (зменшення) чистого процентного доходу та чистої процентної маржі наведена в табл. 8.

Таблиця 8

Кількісна оцінка впливу зміни процентних ставок та обсягів процентних активів і пасивів на чистий процентний дохід та чисту процентну маржу

Роки	Приріст (зменшення) процентних доходів за рахунок 2 факторів, млн грн	Приріст (зменшення) процентних витрат за рахунок 2 факторів, млн грн	Приріст (зменшення) чистого процентного доходу за рахунок 2 факторів, млн грн	Приріст (зменшення) чистої процентної маржі за рахунок 2 факторів, %
2003	2613	1288	1325	
2004	3929	3839	90	0,1
2005	5348	3042	2306	1,4
2006	11408	5789	5619	2,2
2007	20654	12129	8525	1,93
2008	37831	22150	15681	2,21
2009	31729	13880	17849	2,03
2010	-8011	-5193	-2818	-0,31

Джерело: розраховано за даними: Національний банк України [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Доступний з: <www.bank.gov.ua>.

У 2009 р. фінансової кризи банкам вдалося отримати найбільший приріст чистого процентного доходу за рахунок двох факторів – на 17,8 млрд грн, а чистої процентної маржі – на 2,03%, у тому числі за рахунок зміни процентних ставок – на 2,0 млрд грн (в основному завдяки значним обсягам реструктуризованих кредитів, за якими підвищувалися процентні ставки), а через збільшення обсягів процентних активів – на 15,8 млрд грн (у зв'язку з високим рівнем доларизації активів та девальвацією гривні більш ніж на 52,8%) [8].

Проведений факторний індексний аналіз процентних доходів і процентних витрат банківської системи України свідчить, що в основному в до кри-

зовий період на зміну чистого процентного доходу і чистої процентної маржі впливали зростання обсягів процентних активів і зобов'язань. Зміни процентних ставок не мали значного впливу на рівень чистої процентної маржі, тобто ризик зміни процентних ставок був незначним. Помітне зростання ризику зміни процентних ставок спостерігалось у 2004 р. (рік фінансової нестабільності) та у 2007 р., коли кредитний "бум" набув найбільших обсягів, що обумовило значні втрати банків унаслідок неефективного управління процентним ризиком.

У період останньої фінансової кризи банки України отримали максимальний приріст чистого процентного доходу як за рахунок зміни процентних ставок (через значні обсяги реструктуризованих кредитів, за якими підвищувалися процентні ставки), так і через зростання обсягів активно-пасивних операцій (внаслідок високого рівня доларизації активів в умовах значної девальвації гривні).

Отже, за результатами проведеного дослідження щодо оцінки ефективності управління активами і пасивами можна зробити такі висновки.

Використання факторного індексного аналізу дозволяє комплексно оцінити ефективність управління активами і пасивами та ризик зміни процентних ставок, базуючись на оцінці впливу зміни обсягів усіх складових процентних активів і зобов'язань та процентних ставок за ними на чистий процентний дохід та чисту процентну маржу банків. Крім того, зазначена статистична модель дозволяє не тільки оцінити ефективність управління активами і пасивами та ризиком зміни процентних ставок, але й кількісно виміряти ризик зміни процентної ставки в майбутньому за наявності прогнозних значень обсягів процентних активів і пасивів та очікуваних змін процентних ставок.

За допомогою побудованих економетричних моделей встановлено, що модель поведінки банківської системи України в кризових умовах є подібною в різні періоди. Зокрема, спостерігається посилення зворотного зв'язку між динамікою активів і фінансовим результатом через різке погіршення якості активів та зростання значимості підтримання на достатньому рівні ліквідності для забезпечення прибуткової діяльності банків.

Когерентні зміни в доходах і витратах, активах і пасивах, доходності активів і вартості зобов'язань є необхідною умовою ефективного функціонування та стабільного розвитку банківської системи. Так, унаслідок неузгоджених змін у динаміці процентних ставок за кредитами та депозитами, неефективного управління процентним ризиком банківська система України зазнала великих втрат у 2003, 2004, 2006-2010 рр. Водночас завдяки ефективному управлінню процентними ставками у 2009 р. банками України було отримано значний додатковий процентний дохід.

З метою підвищення ефективності діяльності банків важливого значення набуває проведення аналізу стратегії розвитку банків, коригування основ-

них цілей і пошук шляхів підвищення доходів та скорочення витрат, зниження ризиків та покращення управління активами і пасивами. В умовах глобалізації фінансових ринків важливого значення набуває проведення бенчмаркінгу, дослідження практичної діяльності кращих зразків вітчизняних і зарубіжних банків, адже банки, які хочуть бути конкурентними на внутрішньому та міжнародних фінансових ринках мають забезпечувати високі стандарти якості послуг і бути ефективними.

Література

1. Пасічник І., Вовк В. Розробка аналітичного інструментарію оцінки ефективності кредитної політики банку // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 1. – С. 36–39.
2. Minsky H.P. Stabilizing an Unstable Economy. N.Y. etc. – 2008. – P.120.
3. Коротов А.А., Карелина А.В., Паршина О.А. Оптимизация затрат – шанс пережить банковский кризис // Банковское дело. – № 1. – 2009. – С. 54–56.
4. Banking behind the scenes // McKinsey Quarterly, 04/2003.
5. Барт Дж.Р., Фумівасана Т., Лі Т., Йаго Г. Зворотна крива прибутковості та фінансові установи: чи загрожує США криза 1980 років? // Банки та банківські системи. – 2007. – №3. – С. 42–51.
6. Блюмин С.Л., Суханов В.Ф., Чеботарев С.В. Экономический факторный анализ. – Липецк : ЛЭГИ, 2004. – 148 с.
7. Карчева Г.Т., Фабер С.В. Фінансовий стан та основні проблеми в діяльності банків у 2004 році // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 3. – С. 9–19.
8. Національний банк України [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Доступний з: <www.bank.gov.ua>.

*Надійшла в редакцію
17.11.2010 р.*